

Відгук офіційного опонента
на дисертаційне дослідження Виниченка В. В.
«Проза М. В. Баршева: система мотивів, міфопоетика, інтертекст»
на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.02 – російська література

Дисертаційне дослідження В. В. Виниченка долучається до вкрай актуальних та важливих для побудови адекватної картини російського літературного процесу ХХ століття студій, що зосереджені на вивченні прози пізнього модернізму. Доба, яку Ю. М. Тинянов позначив як «промежуток», не просто маркувала зміну літературної домінанти на початку 1920-х рр. з поетичної на прозову, а зафіксувала той зсув свідомості, яким було народжено мистецтво вже постгуманістичної цивілізації «справжнього ХХ століття» – від експресіонізму до постмодернізму. Найяскравіше цей зсув віддзеркалила у російській літературі проза 1920-х – початку 1930-х рр., створена за межами реалістичної та соцреалістичної парадигм. Психологічний досвід проходження через катастрофу і травму усвідомлення існування у світі, де скрізь лунають, за висловом О. Блока, «дзвони антигуманізму», у різних аспектах і з різних художніх позицій зафіксували твори «Серапіонових братів», пізня новелістика О. Гріна, «Єгипетська марка» О. Мандельштама, романи Б. Пільняка, сатиричні гротески М. Булгакова, тексти І. Бабеля, А. Платонова, С. Кржижанівського, оберіутів. Але на цьому тлі особливу групу становлять автори «другої прози», письменники так званого «другого ряду», які у своєму художньому світі відобразили найбільш характерні особливості світовідчуття людини епохи «крушення гуманізму» - адже ще класиками літературознавства давно було констатовано, що саме у літературі «другого ряду» найточніше відбиваються найпоказовіші настрої та ментальні особливості доби. До цієї плеяди, до якої можна віднести Л. Добичина, П. Зальцмана, Вс. Петрова, належить і М. Баршев. Тому актуальність даної дисертаційної роботи не викликає сумніву, тим більш, що ім'я Баршева належить ще й до незаслуговано забутих імен талановитих письменників, без яких картина російської літератури ХХ ст. буде неповною.

Відповідно до специфіки обраного дисертантом об'єкту дослідження, теоретико-методологічний розділ роботи цілком доречно розпочато з аналізу

науково-критичних робіт, присвячених творчості М. Баршева й актуальним і дискусійним питанням вивчення російської літератури 1920-30-х рр. Здійснений дисертантом огляд свідчить про глибоке і повне знання історико-літературної проблематики досліджуваних автора та періоду, а також про адекватне уявлення дисертанта про контекстуальне оточення прози М. Баршева та про її парадигмальні й субпарадигмальні маркери. Зокрема, дисертант виважено й аргументовано відносить прозу М. Баршева до складної та художньо різноманітної парадигми постсимволізму.

Другий підрозділ першого розділу традиційно окреслює теоретико-методологічні засади дисертаційного дослідження, за які обрано «сучасні уявлення про постсимволізм, міфопоетику, мотивну структуру, інтертекстуальність» (с. 39). Функціональна необхідність кожного з ключових робочих понять дослідження ретельно аргументована й зумовлена як загальними чинниками історико-літературного процесу досліджуваної доби, так і, в першу чергу, індивідуальною специфікою творчості М. Баршева. В подальших розділах роботи її стрижневі принципи й методологічні категорії працюють у процесі аналізу текстів Баршева у логічній взаємодії та єдності: міфопоетичний шар художньої картини світу розкривається через інтертекстуальні перегуки й алюзивні відсилання, послуговуючи матеріалом для формування системи наскрізних мотивів прози Баршева. Таким чином, слід відзначити обґрунтованість і аналітичну ефективність теоретико-методологічного інструментарію даного дисертаційного дослідження.

Другий розділ розпочинається з аналізу «стихійного» рівня художньої картини світу Баршева і, зокрема, з виявлення в ній домінуючої позиції водяної стихії. Розглянувши основні твори письменника, у яких представлені водянні мотиви й відповідна образність, автор дисертації виявляє інтертекстуальні чинники індивідуальної міфологізації води у прозі Баршева, а також відсилання до універсальних архетипних та міфологічних смислів води у його художній картині світу. Серед аналітичних спостережень дисертанта у даному підрозділі особливо відзначимо плідні й переконливі співставлення міфопоетичної семантики води у Баршева з такою в оберіутів (с. 62-64). Саме через

співставлення-аналогії з текстами Д. Хармса та філософськими тезами Л. Липавського розкрито специфіку темпоральної семантики води та її екзистенційних смислових акцентів у Баршева. Цікаво розглянуто й взаємодію стихій у прозі письменника, аналіз якої підтвердив домінуючу роль води порівняно з вогнем, повітрям і землею в його художній міфології, а також виявив специфічні значення «гібридних» образів, у яких присутні первні різних стихій (дим, пар і т.п.).

Втім, деякі розвідки дисертанта не завжди повно розкривають смисловий потенціал аналізованих мотивів. Так, дещо ескізно виглядає аналіз оповідання «Жданное слово» (с. 77 – 79), де намічено біблійний інтертекст і відповідно прокоментовано мотив води, але не осмислено в змістовному полі цього мотиву складну взаємодію християнського й античного, діонісійського кодів твору. Вважаємо, що аналіз інтертекстуальної лінії діонісійства і давньогрецької трагедії, іронічно переозначений в оповіданні, дозволив би більш точно виявити логіку художнього осмислення часу, долі, людини у даному тексті, побіжно виводячи також на цікавий ігровий, вже відчутно передпостмодерністський інтертекстуальний діалог оповідання Баршева з «Життям Василя Фівейського» Л. Андрєєва.

Специфіка художньої реалізації стихійних мотивів у прозі Баршева приводить дисертанта до висновку, що семантика стихійних мотивів дозволяє співвіднести творчість письменника з модерністською літературною парадигмою (с. 87). Цей висновок уявляється дещо парадоксальним – водночас і аксіоматичним, і спірним. З одного боку, зрозуміло, що творчість Баршева виявляє причетність до модернізму по всім своїм головним показникам (умовність, символізація та міфологізація картини світу, двоплановість буттєвого/побутового, інтертекстуальна й ігрова поетика, орнаментальність композиційно-сюжетної логіки тощо), отже, модерністська забарвленість стихійного мотивного комплексу, здається, й не потребує додаткових доказів, будучи часткою загального цілого модерністської художньої системи автора. З іншого ж боку, названі дисертантом й кваліфіковані як модерністські характеристики стихійних мотивів у прозі Баршева (багатоаспектність

трактовки, екзистенційні й онтологічні конотації, зв'язок з міфологічними й архетипними уявленнями, а також з літературним контекстом) навряд чи можна вважати специфічно модерністськими, адже вони присутні в художніх втіленнях стихійних мотивів і у романтиків, і навіть у реалістів (наприклад, у І. Буніна, з деякими творами якого також цікаво було б співставити тексти Баршева).

Другий підрозділ першого розділу роботи присвячено темпоральній специфіці картини світу прози Баршева, яку дисертант справедливо розглядає, в першу чергу, через катастрофічний вплив історичних подій сучасності. Під цим впливом відбувається і деформація традиційної для міфологізованої картини світу циклічної моделі часу, і порушення, переривання природнього плину часу, і переосмислення стосунків між минулим, теперішнім і майбутнім, і інші форми буття у часі та його осмислення у творах письменника. Кожну з таких деформацій часу дисертант ретельно виявляє у текстах і аналізує, семантично структуруючи її за відповідним набором мотивів і інтертекстуальних проєкцій. При цьому особливу увагу приділено засобам модерністського сполучення універсальних моделей онтологічного часу з різноманітними формами часу історичного. Дисертант притримується думки, що характерною ознакою історіософії Баршева є взаємопроникнення циклічного та лінійного типів часу (с. 100), причому історичне постає підпорядкованим глобальній циклічності, в чому, як і в наділенні часу просторовими характеристиками, виявляє себе міфопоетична природа часу в прозі Баршева. Аналізуючи темпоральні особливості прози Баршева, дисертант доречно долучає до аналізу суголосні темпоральній картині письменника концепції часу – від Парменіда, Зенона і Августина до М. Блока, П. Флоренського, П. Успенського, М. Бердяєва, С. Аскольдова та ін. філософів, які намагалися висунути концепції «подолання часу» та виявити смисл історії.

Дисертант визначає пов'язані з часом мотиви творів Баршева (мотиви залізниці, станції, поїзда, годинника, орнітологічні мотиви тощо), аналізуючи їх світомоделюючі функції у прозі письменника, завдяки чому унаочнюються та

набувають емпіричного підтвердження запропоновані у дисертації припущення щодо актуальних для Баршева концепцій часу.

Також змістовні та проникливі спостереження щодо художнього світу М. Баршева знаходимо у 3 розділі роботи, присвяченому екзистенційним мотивам (самотності, відчуження, нудьги, божевілля тощо), характерним як для мистецтва й літератури ХХ століття загалом, так і для творчості Баршева. При цьому попередником Баршева у розробці мотивного комплексу нудьги й самотності дисертант вважає А. Чехова, ретельно виявляючи чеховські паралелі на всіх рівнях текстів Баршева (сюжетному, персонажному, стильовому тощо). Саме через Чехова дисертант виходить в цілому на інтертекст російської класики (М. Лермонтов, М. Гоголь, О. Грибоедов, О. Пушкін), виявляючи саме у ній генетичний виток втілення екзистенційних мотивів у творах Баршева. До російської класики приєднується під час аналізу мотиву божевілля й інтертекст «Дон Кіхота», котрий, як переконливо демонструє дисертант, функціонує в інтертекстуальному просторі прози Баршева не тільки у своєму первинному варіанті, а й в інтерпретації, адаптованій російською класичною літературою (Достоевський) і літературною критикою.

Свіжими й точними уявляються також спостереження дисертанта над інтертекстом сучасної Баршеву літератури. Так, глибоко розкрито есенінський інтертекстуальний шар у повістях «Большие пузырьки» та «Забытая антенна». Системно виявлені паралелі екзистенційних мотивів сирітства, туги, самотності у Баршева з такими у А. Платонова. І якщо з класиками пов'язані у прозі Баршева генезис та модифікації типу так званої «маленької людини», то з сучасниками – оформлення типу «сироти», або «странника», не закріпленого у бутті.

В окремому підрозділі розглянуто в дисертації мотив смерті у творчості Баршева, при чому В. Виниченко демонструє гарне знання не тільки літературної, а й літературознавчої та філософської танатології, що дозволило розглянути відповідні мотиви у Баршева з належною науковою глибиною, тим більше, що на цей методологічний ґрунт було покладено й інтертекстуальні спостереження дисертанта, який розглянув мотив смерті у Баршева на

широкому тлі як міфології, так і модерної творчості С. Кржижанівського, А. Платонова, символістів, оберіутів і т.д. Мотив смерті дисертант структурує, виходячи з аналітики текстів, і виявляє кілька актуальних для Баршева і водночас універсальних варіантів даного мотиву (смерть-сон, смерть-забуття), а також його репрезентації та модифікації у мотивах двійника, пустоти, польоту, сміху, сліпоты/прозріння та у «звуковому комплексі смерті» (с. 180). На протилежному полюсі подолання смерті в художній міфології Баршева дисертант виокремлює мотив творчості та тип героя-винахідника, *homo creatus*, який єдиний отримує «шанс на безсмертя» (с. 182).

Тому цілком логічно розділ завершено аналізом феноменів слова й імені у прозі Баршева, безпосередньо пов'язаних з початками творчості та безсмертя. Дисертант глибоко осмислює природу баршевської метафори, а також виявляє основні засоби репрезентації онтологічної природи слова в художньому світі Баршева (від матеріалізації знаку до дематеріалізації світу й перетворення його на знаковий феномен, наближений до постмодерністської моделі «світ-текст») й пов'язані з категорією слова мотиви імені (номінації), мовчання, відчуження, тиші.

Висновки, до яких доходить дисертант в результаті здійсненого дослідження, переконливо підсумовують аналітичні розвідки автора й виявляють концептуальну спроможність і наукову змістовність даної дисертаційної роботи.

Водночас, її деякі положення викликають певні питання або зауваження.

1. З приводу інтертекстуального аналізу прози М. Баршева, проведеного у даному дослідженні, варто зауважити, що на тлі глибоко й системно опрацьованого інтертексту російської літератури звернення до інтертексту літератури світової виглядають занадто спорадично, тоді як більш повний аналіз кореляцій текстів Баршева з текстами світового модернізму – від Ф. Кафки до «Порожніх людей» Т. С. Еліота і оповідань Б. Шульца – дозволив би чіткіше виявити, які особливості модерністського художнього світу Баршева пов'язані з його індивідуальним світобаченням, які закорінені у російській дійсності

постреволюційної доби, які генетично зумовлені контекстом російської літератури, а які типологічно споріднені зі світовим модернізмом та його картиною світу. Тому виникає питання, чому до інтертекстуального аналізу в роботі майже не було, за окремими винятками, підключено масив світової літератури; чи пов'язано це з певними творчими настановами й орієнтирами самого Баршева?

2. Щодо міфопоетичної складової художнього світу Баршева, хотілося б зауважити, що у даному дослідженні, попри окремі виходи до міфопоетики символістів та Л. Андрєєва, досить умовно виявлено зв'язки міфологізму Баршева з індивідуальними міфопоетичними системами окремих авторів Срібного віку, чий досвід неоміфологізму створив мову «нової міфології» у російській літературі ХХ ст. Зокрема, плідними могли б виявитися співставлення міфопоетичних мотивів та образів у Баршева з такими у Ф. Сологуба, а особливо – у О. Ремізова, з чиєю прозою взагалі, на нашу думку, варто було б системно співвіднести прозу Баршева. Тому виникає питання, як автор дисертації оцінює вплив літератури Срібного віку на становлення міфопоетики М. Баршева, адже з дисертації виникає враження, що його пізня модерністська художня система формувалася більше під впливом класичної літератури від Пушкіна до Чехова, ніж в успадкуванні й розвитку надбань раннього модернізму.
3. Ще одне зауваження стосується вибору тих світоутворюючих категорій, якими змістовно структуровано аналіз мотивного комплексу й інтертексту прози Баршева. В цілому всі виявлені дисертантом провідні мотиви й інтертекстуальні домінанти аналізованих творів, безперечно, належать до тих, що складають фундамент художнього світу письменника. Але, на нашу думку, в прозі Баршева яскраво вираженим є антропологічний акцент: його художній світ складається, в першу чергу, з людей в їх індивідуальному та масовому бутті, і це є тим більш значущим, що ідеологія й соціально-політична міфологія доби переосмислюють людину, формуючи доктрину протиставлення

«старої» та «нової» людини та створення нової людини в процесі революційної суспільної інженерії. Отже, аналізуючи екзистенційні мотиви, дисертант, безумовно, звернувся й до аналізу образів носіїв цього екзистенційного досвіду, але, враховуючи значущість антропологічного аспекту і для літератури 1920-х років, і для індивідуальної творчості Баршева, варто було б систематизувати його художню антропологію й осмислити її у контексті відповідних тенденцій доби.

Викладені вище запитання та зауваження мають уточнюючий характер і не ставлять під сумнів концептуальну спроможність і наукову цінність даного дисертаційного дослідження. Воно проведене на високому фаховому рівні і виявляє наукову самостійність, гуманітарну ерудицію і літературознавчий професіоналізм автора.

Автореферат дисертації та наукові публікації повно й адекватно віддзеркалюють її зміст.

Безумовно, дисертація В. В. Виниченка «Проза М. В. Баршева: система мотивів, міфопоетика, інтертекст» повною мірою відповідає профілю спеціалізованої вченої ради К 64.051.07 і «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника», ствердженому постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.02 – російська література.

Доктор філологічних наук,
професор кафедри світової
літератури та теорії літератури
НПУ ім. М. П. Драгоманова

31.01.2019 р.